

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: СТРАТЕГІЇ, МЕХАНІЗМИ, УМОВИ

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-300-2-26>

Оксана ЛЯСКА

кандидат психологічних наук, доцент
Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»
e-mail: profosvita777@gmail.com

Василь ГОЛНЕЙ

здобувач вищої освіти ОНР «доктор філософії»
зі спеціальності 015 «Професійна освіта»
Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»
e-mail: holyney@gmail.com

Вступ. Трансформаційні процеси, що розпочалися в 90-ті роки минулого століття, торкнулися функціонування всіх систем сучасного суспільства. Останнім часом гостро постає питання про соціальну відповідальність особистості, включеної до всіх сфер діяльності, відносин, у всі форми суспільної та індивідуальної свідомості, проте найбільш своєчасним є розгляд проблеми формування соціальної відповідальності студента. Соціальні зміни, що відбуваються в суспільстві, торкаються умов життя кожного учасника освітнього простору, змінюють соціокультурне середовище сучасних освітніх установ, вимагають пильної уваги як до формування картини світу здобувачів освіти [4], так і до формування та розвитку особистості студента.

Модернізація вищої освіти, викликана входженням України в Болонський процес, запровадження стандартів ISO (ISO – International Organization for Standardization) визначають пріоритетні вимоги до майбутнього професіонала. Априорі головною цінністю суспільства є людина, а найважливішим критерієм якості життя людини в конкретному соціумі є світ духовного розвитку, що визначає ідеальні та реальні норми взаємодії людей. Сформованість не лише ключових компетенцій, а й соціальної відповідальності як soft-skills також є однією з професійних вимог згідно з міжнародними стандартами [6].

Відповідно, сучасний етап розвитку системи освіти переорієнтовує діяльність освітніх установ на внутрішній світ людини, яка здатна формувати духовно-моральну культуру підрастаючого покоління з відповідальністю за свої дії, з розумінням цінності власного життя та життя іншої людини, нове гуманітарне мислення, духовність, моральність.

Огляд останніх досліджень з проблеми. У сучасній науковій літературі (педагогіка, психологія, соціологія, філософія та ін.) приділяється велика увага розвитку концепції соціальної відповідальності. У дослідженнях простежуються різноманітні методологічні підходи до трактування поняття «соціальна відповідальність». Тлумачення категорії, що є предметом обговорення, неоднозначне і залежить від фокуса дослідження.

В контексті нашого дослідження з'явилися результати вітчизняних науковців у роботах І. Бех, О. Грішнова, Н. Сментина, Л. Шевченко (2013) та ін., які вивчали психолого-педагогічні умови формування та розвитку соціальної відповідальності особистості, О. Охріменко, Т. Іванова (2015) – соціальний підхід феномену, І. Бабіч (2013), який розкрив інституціональний бік соціальної відповідальності, екологічну складову соціальної відповідальності досліджують представники львівської школи (Магазинщикова І. П. та ін.). Виховання соціальної відповідальності студентів економічного та технічного профілю розглядається в публікаціях Апішевої О. Ш., Девтерьової Т. В., Жирун О. А., Москаленко О. В., Савельєвої В. С., Федченко В. А. та ін [1, 2, 5].

Не зважаючи на різночитання у визначенні соціальної відповідальності, дослідники єдині в уявленні про те, що соціальна відповідальність не виявляється як вроджена якість особистості, а представляє собою процес і результат інтересів та вимог суспільства, обумовлений соціально-економічними та психолого-педагогічними умовами. Соціальна відповідальність регулює відносини між особистістю та соціальною групою, суспільством, що базуються на усвідомленому виконанні ними взаємних зобов'язань та своїх обов'язків, що випливають із нормативних актів, що регулюють соціальні відносини, а також із традицій та ціннісних установок. Формування соціальної відповідальності відбувається під впливом соціально-економічних умов, соціально спрямованої політичної системи, духовної культури суспільства.

На думку педагогів-дослідників Л.А. Барановської, О.Ф. Гулевської, О.Г. Яковлевої виховати соціально відповідальну людину означає:

- дати уявлення не лише про свободу, а й про відповідальність;
- сформувати розуміння прав та обов'язків особистості;
- навчити брати на себе відповідальність за виконану (або невиконану) дію.

Дуже цікавим, на наш погляд, є міркування про феномен «соціальної відповідальності» професора Бостонського університету (США) R. Selman [10], який пов'язав його з тлумаченням поняття «соціальний інтелект», ототожнюючи їх. Автор пропонує соціальну відповідальність розглядати як «інструмент психіки», який забезпечує орієнтацію індивіда у світі соціальних дій та вчинків. По мірі розвитку соціальної відповідальності зростає і соціальний інтелект особистості, людина набуває, на думку Selman R., соціального досвіду. Автор виділяє п'ять стадій розвитку соціального інтелекту, які сприяють розвитку соціальної відповідальності (табл. 1)

Таблиця 1

Стадії розвитку соціального інтелекту/соціальної відповідальності за R. Selman

Базові характеристики стадії розвитку	Область соціальної взаємодії			
	Прийняття себе / «Я»	Відношення з друзями	Відношення в студентській групі	Відношення з іншими людьми
1. Егоцентризм	Нестійка психологічна цілісність	Випадкові контакти	Поверхневі контакти	Прагматизм
2. Суб'єктивність	Усвідомлення власних спрямувань	Односторонні контакти	Непаралельні відносини	Авторитаризм у вчинках
3. Рефлексія	Самопізнання	Співробітництво	Партнерство	Розуміння, співчуття
4. Взаємність	Самоідентичність	Змістовий обмін	Частина цілісної групи	Відповідальна поведінка
5. Глибина	Самоконтроль	Зв'язок з близькими за духом, самостійними особистостями	Демократична організація групи	Особиста відповідальність

Американський психолог F. Heider (засновник теорії балансу) запропонував розглядати п'ять рівнів розвитку соціальної відповідальності [8]. Автор свідчить, що з першого до четвертого рівня соціальна відповідальність зростає, але в п'ятому рівні – знову знижується. Вчений інтерпретує ці п'ять стадій розвитку соціального інтелекту в такий спосіб.

Перша – досоціальна стадія – характеризується відсутністю умінь розрізняти принципи поведінки.

Друга стадія – диференціація – відображає вміння узгодити внутрішні мотиви та наміри поведінки.

На третій стадії – позиція іншої – людина демонструє вміння приміряти позицію іншої для себе та пропонує прийняти або приміряти свою позицію.

На четвертій стадії – структуризації – відбувається структурна взаємодія, облік усіх інтересів суб'єктів взаємодії.

П'ята стадія – розвиток – передбачає здатність навчатися та вдосконалювати розбудову відносин на різних рівнях. Характеристику рівнів соціальної відповідальності за F. Heider наведено в табл.2.

У дослідженнях S. Harris, C. Hightshoe, M. Witt [7] висловлена думка про те, що вся система англійського навчання та виховання спрямована на те, щоб людина відчувала себе відповідальною за свої дії. Тому виховання соціально відповідального ставлення до навколишнього і до себе поставлене в ранг державної політики і є пріоритетом у освіті.

Низка дослідників (C. Beard, E. Kirn, D. K. Stevenson, M. Zuerske) [11, 12] вважають, що саме американська нація є найбільш відповідальною, реалістичною, практичною, готовою до партнерства. Всі ці якості формуються за таких умов:

- 1) відсутність підтримки з боку будь-кого;
- 2) розвиток відбувався за умов конкуренції;
- 3) повна свобода дій та відповідальність за результат;
- 4) висока ефективність діяльності;
- 5) запозичення економічних досягнень.

Характеристика рівнів розвитку соціальної відповідальності за F. Heider

Рівні розвитку соціальної відповідальності	Характеристика рівнів
1. Асоціація	Несе відповідальність за кожний результат своєї діяльності
2. Причинність	Вважає себе відповідальним лише тоді, коли не може передбачити результати своєї діяльності
3. Передбачення	Відповідальність за будь які передбачення наслідків дій і вчинків
4. Наміри	Відповідальність лише за ті вчинки, які мав здійснити самостійно без будь якої участі
5. Виправдання	Відповідальність розділяє з оточуючими, знімаючи з себе частину відповідальності, фактично делегуючи відповідальність іншим членам соціуму

Таким чином, перелічені вище автори, вітчизняні та зарубіжні, трактують соціальну відповідальність як здатність особистості передбачати і усвідомлювати наслідки своїх вчинків і дій, як здатність творчо творити свої дії в інтересах суспільства, як категорію для позначення міри свободи і права вибору.

Підсумовуючи теоретичний огляд проблеми дослідження, можна визначити «соціальну відповідальність» як психолого-педагогічну категорію, що формується у процесі виховання та освіти, визначає поведінку особистості на основі особистого вибору, моральних норм та цінностей суспільства, поставлених цілей та способів їх досягнення і є елементом соціокультурної компетентності майбутніх фахівців. Саме соціальна відповідальність входить в оцінювальну компетентність і є результатом соціалізації й інкультурації особистості. Успішна діяльність випускника ЗВО, що виявляється як реалізація позицій, схильностей, здатностей, забезпечується сукупністю особистісних властивостей, системою освоєних знань, отриманими на практиці навичками та досвідом. «Зовнішній» шар, який ніби скріплює весь світ особистості фахівця, становить область відповідальності за професійно-творчу самореалізацію, за самовдосконалення та саморозвиток, за самовіддачу у служінні суспільству. Відсутність чи слабкість такої якості як відповідальність блокує прояв інших якостей і фахівець виявляється як такий, який «не реалізувався».

Виклад основного матеріалу. Не можна назвати професіоналом людину, яка не вважає себе відповідальною перед людьми за задоволення їхніх потреб, не вважає зобов'язаною «працювати на них», нехтує етичними та правовими нормами, якщо її знання, досвід та особистісні властивості, цілком розвинені для виконання професійних зобов'язань, «накладаються» на нерозвиненість соціальної позиції або, більше того, на політичну безпринципність. Тому перед закладом вищої освіти постають наступні завдання щодо формування соціальної відповідальності майбутнього фахівця:

- забезпечити майбутніх професіоналів повним комплексом знань про найбільш загальні соціально-економічні поняття, категорії, закони, про права і обов'язки, цінності, мораль, моральність, норми і правила поведінки людини в соціумі та способи її регулювання;

- створити умови, що забезпечують розвиток та саморозвиток особистості майбутнього професіонала, його готовність повноцінно та морально на основі співробітництва та партнерства будувати спільну діяльність у спілкуванні;

- сформулювати позитивне ставлення до відповідальної поведінки загалом і в конкретній галузі професійної діяльності, усвідомленого сприйняття та прийняття вимог, що висуваються суспільством, конкретним соціумом [9].

Ці цілі передбачають формування у студентів позитивного ставлення до таких понять, як Вітчизна, конституційний обов'язок, честь, совість; залучення здобувачів освіти до системи культурних цінностей, історії, традицій країни; формування загальнолюдських норм моралі, загальної культури та культури професійного спілкування та взаємодії; розвиток внутрішньої свободи та усвідомлення необхідності дотримання законності та правопорядку; розвиток творчого мислення, потреби у творчому відношенні до виконання трудових обов'язків; виховання поваги до закону, формування професійної та суспільної активності, розвиток соціальної відповідальності за виконання професійного та громадського обов'язку. Виходячи з цього, природним є виникнення актуальної проблеми – пошуку ефективних шляхів розвитку соціальної відповідальності студентів, які забезпечують успішну соціалізацію особистості, яка здатна та готова нести відповідальність за особисте та за благополуччя суспільства у своїй майбутній професійній діяльності.

У зв'язку з цим, під час підготовки фахівця будь-якого профілю, поряд з професіограмою, що розкриває основні вимоги до його трудової підготовки, слід керуватися соціограмою, що містить основні вимоги до рівня та змісту його соціалізації та інкультурації, сукупність яких характеризує ступінь сформованості у нього соціокультурної компетентності. Серед них:

- соціалізація професійної діяльності;
- високий ступінь соціальної відповідальності перед суспільством;
- тактовність, готовність до позитивної взаємодії та співпраці з колегами;
- здатність самостійно та ефективно вирішувати проблеми в галузі професійної діяльності;
- знання етичних та правових норм, що регулюють відносини;
- усвідомлення системного зв'язку своєї професії та соціально-культурної реальності;
- громадянськість, почуття соціальної справедливості;
- об'єктивність;
- гуманістична освіченість;
- чуйність;
- невідкупність;
- максимальне використання у своїй діяльності культурного середовища, в якому знаходиться фахівець (культура регіону, нації, суспільства, країни, зарубіжжя!);
- внесення власного внеску у розвиток соціуму та її культури.

Зрозуміло, що формування перелічених тут якостей майбутнього фахівця має програмуватись та розвиватись засобами всіх дисциплін навчального плану та об'єднаними зусиллями всіх організаторів та керівників навчально-виховного процесу у ЗВО. Разом з тим, ми пропонуємо звертати увагу на змістову сторону формування соціальної відповідальності студентів, а саме:

1. У структурі соціальної відповідальності більшу питому вагу займає фактор конкурентної змагальності, який вимагає від здобувачів освіти демонстрації зібраності, працездатності, ініціативності, точності, дисциплінованості, готовності прямого включення до процесу управління матеріальними цінностями та людськими ресурсами, речовими елементами виробництва, відповідальності за прийняті рішення.

2. Процес формування соціальної відповідальності безпосередньо пов'язаний з вимогами роботодавців про якість підготовки майбутнього фахівця, які виявляються в його соціальних вміннях (в уміннях прораховувати наслідки прийнятих рішень, здібностях створювати довірливі відносини в компаніях і поза ними, у готовності до соціального партнерства, до виправданості дій стосовно інших).

Процес формування соціальної відповідальності у даної категорії молоді обумовлений, з одного боку, біологічними, психологічними, віковими її особливостями як соціальної групи, якій притаманні: оригінальна форма мислення, емоційна надмірність, схильність до переоцінки власних можливостей, щирість, максималізм, гіпертрофована вимогливість до оточуючих, категоричність оцінок, активне прагнення до незалежності та самоствердження, найчастіше некритичне дотримання авторитетів; з іншого боку, визначається тим суспільним мікросередовищем, в яке щодня включено своєю життєдіяльністю студентство, вимогами тієї соціально-професійної групи, в якій вони мають реалізовувати свій потенціал в майбутньому.

На заклад вищої освіти, в даному контексті, покладена відповідальність розв'язання наступних завдань:

1) сформувати позитивне ставлення до відповідальної поведінки в цілому та в конкретній галузі професійної діяльності, усвідомленого сприйняття та прийняття пред'явлених суспільством, соціально-професійної спільноти, конкретного соціуму вимог;

2) сформувати у майбутніх фахівців знання про соціальну відповідальність, про сутність прав та обов'язків, цінності, моралі, норми поведінки, моральність, допустимі та неприпустимі соціальні дії;

3) створити умови, що забезпечують розвиток та саморозвиток особистості майбутнього фахівця, його готовність повноцінно та морально приймати соціально відповідальні рішення.

Формування соціальної відповідальності можна подати як безперервний процес прийняття рішень на основі трьох основних принципів: послідовності, тривалості, повторюваності. Інтегруючись один в інший, вони утворюють новітню якість у змістовному та структурному плані поняття «соціальна відповідальність», яка може виявлятися на різних рівнях: особистості (мікрорівень), соціальної групи (мезорівень), конкретного суспільства (макрорівень), людства в цілому (мегарівень). При цьому соціальна відповідальність виконує функції ціннісно-орієнтуючого, нормативно-регулюючого та перетворюючого (координуючого) спрямування. Представлені структура та функції формування соціальної відповідальності, а також потенційна здатність освітньої установи дозволяють виділити такі педагогічні умови, які сприятимуть формуванню соціальної відповідальності у студентів:

1. Організація процесу навчання здобувачів освіти основам знань про соціальну відповідальність, про сутність прав та обов'язків, про норми та правила поведінки людини в суспільстві, про цінності, мораль та моральність, про допустимі та неприпустимі наслідки прийняття управлінських та особистісних рішень, про результати психологічних наслідків різноманітних соціальних та особистісних ситуацій.

2. Забезпечення інтеграції внутрішньоаудиторної та позааудиторної діяльності студентів.

3. Створення професійно-навчального середовища формування соціальної відповідальності через включення студентів до соціального проектування та реалізації вузівських програм навчально-виховної роботи.

Реалізація педагогічних умов формування соціальної відповідальності у даній категорії студентів можлива на основі дотримання класичних принципів дидактики, до яких належать принципи: систематичності, наступності, свідомості та самостійності, практичної спрямованості.

Однією з необхідних організаційно-педагогічних умов успішної реалізації форм, методів та засобів формування соціальної відповідальності майбутніх спеціалістів є організація відповідного навчального соціально-професійного середовища, як сукупності факторів соціалізації та формування соціокультурної компетентності, що проектує добре організовану педагогічну систему і забезпечує особистісну та соціальну готовність студентів ЗВО до професійної діяльності. Як показує передовий педагогічний досвід, навчальне соціально-професійне середовище складається з внутрішньовузівського та зовнішньовузівського компонентів і включає як організаційні, так і матеріально-технічні умови та види аудиторної та позааудиторної діяльності студентів.

У табл. 3 наведено орієнтовний зміст аудиторного внутрішньовузівського компонента навчального соціально-професійного середовища з формування соціокультурної компетентності студентів, важливою складовою якої є соціальна відповідальність.

Таблиця 3

Аудиторний внутрішньовузівський компонент соціально-професійного середовища формування соціальної компетентності студентів

Об'єкти середовища	Функції об'єктів	Психолого-педагогічні цілі і результати впливу середовища
Бібліотека, її літературне оснащення	Представлення можливості самостійно отримувати і опрацювати соціально значущу інформацію	Грамотне використання інформаційного джерела
Предметні кабінети	Організація навчально-предметного просторового середовища взаємодії суб'єктів професійного освітнього процесу	Забезпечення позитивної взаємодії, співпраці, комунікації, організованості, відповідальності
Профілакторій ЗВО, природні локації	Проведення частини занять в екологічно чистому середовищі, профілактика здоров'я викладачів і студентів	Мотивація навчальної діяльності, створення незвичних умов освітнього середовища
Музей університету	Відображення динаміки розвитку регіону, предметної галузі, видатних і успішних випускників	Розвиток історичної свідомості, формування «уроку життя»
Факультатив	Об'єднання студентів навколо певної наукової проблеми, визначення пріоритетних цінностей, смислів	Прийняття групової культури в організації праці, забезпечення єдності й автономності самостійності й кооперації
Вільний доступ в Інтернет	Пошук інформації, засіб спілкування, площадка для обміну думками досвідом	Володіти основами Інтернет-технологій, вміти використовувати Інтернет-ресурси

Як показує практика, освітнє середовище є сприятливим для формування соціальної відповідальності здобувачів освіти, якщо в ньому використовуються інноваційні методи взаємодії: аналіз конкретних ситуацій, ділова гра, діловий кошик, форум, обговорення, інноваційна гра, лабіринт дій, метод апперцепції, інтеракції, мозкова атака, панельна дискусія, програма саморозвитку, евристика,

метод контрольних питань, метод спроб та помилок, творчий діалог, проблематизація, метод круглого столу, імітаційна гра, метод проектів тощо. Важливо при цьому забезпечити чітку спрямованість використовуваних методів та їх відповідність очікуваним результатам. В даному випадку необхідно використовувати такі підходи та прийоми формування соціальної відповідальності як: створення пізнавальних протиріч, проблемно-пошукових ситуацій, емоційний настрій; діяльнісні види активності, допитливість, аналіз подій, вирішення інцидентів та конфліктів, дослідження обставин, ігровий азарт, рольові ігри, самоаналіз діяльності, рефлексія викладача та аудиторії, колективний пошук, похвала, знання про можливості.

Як показує практика, освітнє середовище є сприятливим для формування соціальної відповідальності здобувачів освіти, якщо в ньому використовуються інноваційні методи взаємодії: аналіз конкретних ситуацій, ділова гра, діловий кошик, форум, обговорення, інноваційна гра, лабіринт дій, метод апперцепції, інтеракції, мозкова атака, панельна дискусія, програма саморозвитку, евристика, метод контрольних питань, метод спроб та помилок, творчий діалог, проблематизація, метод круглого столу, імітаційна гра, метод проектів тощо. Важливо при цьому забезпечити чітку спрямованість використовуваних методів та їх відповідність очікуваним результатам. В даному випадку необхідно використовувати такі підходи та прийоми формування соціальної відповідальності як: створення пізнавальних протиріч, проблемно-пошукових ситуацій, емоційний настрій; діяльнісні види активності, допитливість, аналіз подій, вирішення інцидентів та конфліктів, дослідження обставин, ігровий азарт, рольові ігри, самоаналіз діяльності, рефлексія викладача та аудиторії, колективний пошук, похвала, знання про можливості.

Важливо враховувати ще й той факт, що чим більше студент долучений до загальнолюдських духовних цінностей, то вище буде рівень його моральних суджень; чим успішніше відбувається реалізація його внутрішніх сил і можливостей, спрямованих на здійснення відповідальних вчинків, тим вища їхня соціальна значущість; чим більше налаштований викладач на створення сприятливої психологічної атмосфери у студентській групі, тим більш усвідомлено студент оцінюватиме результати своїх дій та вчинків, значущих для групи. Зазначимо, що у розвитку соціальної відповідальності молодих людей, на відміну від старших поколінь, особливе значення має емоційний чинник. Таким чином, особливу роль у процесі формування соціальної відповідальності студента в ході включення його в освітній простір ЗВО набуває саме суб'єкт-суб'єктний тип відносин, що включає низку базових характеристик: ідея співпраці, діалогу всіх учасників процесу розвитку соціальної відповідальності; розвиток творчих взаємин між учасниками у цьому процесі; активність студентів у навчальному процесі; атмосфера доброзичливості, прийняття здобувача освіти як неповторної, унікальної особистості.

Перелічені вище положення передбачають організацію такої діяльності на занятті, основою якої були б спільна творча діяльність, створення ситуацій діалогу, наявність особистісного сенсу у навчальній діяльності, пріоритет особистісного суб'єктного досвіду над предметно-знанневим компонентом. Крім того, суб'єкт-суб'єктні відносини збагачують і викладача, і студентів, підносячи їх на більш високий рівень знань та міжособистісних відносин.

Реалізації розглянутих вище умов сприяє застосування специфічних освітніх технологій – діалогічних, ігрових, застосування таких форм та методів навчання, які найбільше виявляють активність і самостійність студентів. Отже, застосування у навчальному процесі рольових ігор, групових дискусій, «круглих столів», проектною діяльності, залучення студентів до самостійної роботи, при поступовому збільшенні її обсягу та складності, починаючи з невеликих повідомлень, переходячи до доповідей, презентацій, сприяє підвищенню ефективності процесу формування соціальної відповідальності. Робота з розвитку міжособистісної взаємодії також має неабияке значення у ході формування соціальної відповідальності, допускаючи роботу у парах, командах, групах. Працюючи у групі, студенти обмінюються ідеями, думками, інформацією, навчаються один в одного. Працюючи в командах, кожен отримує можливість реалізуватися в тому, що є його сильною стороною, і отримати допомогу в тому, в чому він слабший за інших. Це сприяє створенню ситуацій взаємної підтримки, виразу емпатії, толерантності у комунікації, успішному формуванню соціальної відповідальності. Велике значення у розвитку соціальної відповідальності майбутніх спеціалістів як складової частини формування їхньої соціокультурної компетентності є включення студентів до різноманітної позааудиторної діяльності, а саме:

– самоорганізація студентів з вивчення перспектив розвитку знань у предметній галузі, участь у науковій діяльності випускової кафедри, участь у конкурсах професійної майстерності, у зустрічах із фахівцями у предметній галузі та випускниками ЗВО (формування почуття соціальної відповідальності за свій професійний вибір);

– робота як старости групи, участь у підготовці та проведенні традиційних свят, у навчальній та матеріальній взаємодопомозі, у культурно-масових та спортивних заходах, в організації та проведенні різних дискусій, спільного проведення дозвілля тощо (відповідальність за згуртованість колективу, групи та стан її роботи);

– участь у підготовці та проведенні «круглих столів» із фахівцями в галузі соціології, психології, медицини, спорту, права з предметів: «Психологія міжособистісного спілкування», «Фізичне самовдосконалення», «Культурне проведення дозвілля», проведення диспутів «Портрет сучасної сім'ї – яким я його бачу», «Єдність прав та обов'язків особистості», «Поєднання громадських, колективних та особистісних інтересів»; участь у роботі органів студентського самоврядування, студентських клубів, творчих студій, у розробці та реалізації програми «Здоров'я», підготовка та випуск екологічних бюлетенів, стінгазет, інформаційних листків щодо формування відповідальності за здоровий спосіб життя (відповідальність за громадську активність);

– вивчення історії рідного краю, участь у туристичних походах, зустріч керівниками місцевих підприємств та установ; участь у підготовці та проведенні виборів, в акціях протесту проти порушення прав громадян; виступи у місцевих засобах масової інформації з актуальних суспільно значущих проблем щодо (формування почуття причетності та відповідальності за соціально-економічний стан та розвиток країни, регіону, міста, села).

Ефект виявляється результативним, якщо здобувачі освіти перебувають під впливом всього комплексу дії об'єктів навчального соціально-професійного середовища системно, послідовно, тривало, цілеспрямовано, і цей вплив зумовлює зміни в розвитку особистості на когнітивному, мотиваційно-ціннісному, поведінковому (який об'єднує діяльнісний і особистісний компоненти) через «залучення студентів до такої діяльності, яка б сприяла активізації їхньої емоційної сфери в напрямку актуалізації особистісних і соціально значущих внутрішніх мотивів, впливала на їхню свідомість і дії, стимулюючи до вдосконалення знань, умінь, власних особистісних якостей й спонукаючи до активної діяльності щодо запобігання та вирішення соціально-педагогічних проблем» [3]. Завдання ж організаторів освітнього простору полягає в тому, щоб таке середовище було створено і засобами аудиторного, і позааудиторного впливу через відповідні психологічні механізми.

Соціальна відповідальність як одна з найважливіших компетенцій майбутнього фахівця формується із використанням рефлексивно-керованих технологій, що становлять загальний «механізм». Його включення відбувається, на наш погляд, коли студентам надається можливість переходу від однозначних імперативних цілевказівок до набору значущих альтернатив, з яких вони могли б вибрати свою. При цьому слід ще раз підкреслити значущість альтернатив, які б були не єдиною схемою дій, яку пропонує педагог або адміністратор.

У функціональному плані соціотехнологічний процес підтримується роллю генератора ідей (творця). Створення передумов для прийняття цієї ролі вимагає від організаторів та управлінців конструювання та проектування таких педагогічних ситуацій, які містили б не тільки готові набори можливих альтернатив для вибору, але й алгоритми вільного пошуку рішень, у тому числі морального характеру, в режимі самоорганізації (самоврядування). Така робота вимагає від педагогів високого професіоналізму та глибокого занурення у світ смислів своїх підопічних — студентів, що скорочує вікові та статусні дистанції. Однак процес не перестає бути керованим, оскільки розподіл доручень, які потребують відповідального виконання, передбачає (в контексті формування компетенції) не просто наявність спільного задуму та рутинного здійснення, а й певного «сценарію», не позбавленого елементів гри та імпровізації. Зокрема, необхідно знати й інтереси студентів, і «значних інших», тобто еталонні групи та персоналії, з якими вони себе прагнуть ідентифікувати. Подібні знання з'являються в результаті «зламування» шаблонної комунікації. Звичні ролі «адепта» і навіть «критика» проблематизуються педагогом, який здійснює рефлексивне управління, з метою виявлення самими студентами позиції, яка відповідає їхній справжній ідентифікації, навіть якщо вона ретельно маскується. Повна артикуляція цієї позиції не завжди потрібна, більш доцільним виявляється її позначення для подальшого розшифрування. Кожен крок у цьому напрямку ґрунтується на безумовній та демонстративній довірі до студента як суб'єкта самодетермінації та самоконтролю. Основою цього процесу є авторитет самого педагога та довіра до нього.

Оскільки соціальна відповідальність є нормативно закріпленою формою ставлення суб'єкта до себе, інших суб'єктів та елементів конкретної ситуації, що виражається в усвідомленні та прийнятті необхідності й здатності до самодетермінації, то самоконтроль, формування соціальної відповідальності передбачає маніфестацію її конкретних характеристик у ході певних процесів.

Нормативність, представлена правовими та моральними вимогами, конкретизується на рівні університетської ситуації у вигляді правил внутрішнього розпорядку, а також у вигляді кодифікованих та/або не кодифікованих етосних характеристик. Останні є неформалізованим регулятором інституціалізованої соціальної практики. Професійно-моральні орієнтири, відрефлексовані та пропонувані студентам викладачами у вигляді єдиних кодексів, не лише позначають соціокультурний простір вузу як конкретну ситуацію, в якій формується соціальна відповідальність, а й дозволяють її проектувати. Вузівська ситуація в мініатюрі та у специфічному вигляді створює можливості включення студентів до реальної практики.

Координація, субординація, синхронізація цих процесів залежить від темпоритмів самих процесів, які можуть бути різношвидкісними. Проте найважливішу роль відіграють звичайні практики, пронизані неформальними комунікаціями, у яких відбувається переінтерпретація нормативно заданих цілей і засобів як самими студентами, так і викладачами, і навіть іншими суб'єктами даних процесів. Зазначені характеристики свідчать про необхідність розробки нових моделей управлінського мислення (М. Фуко), зокрема, гавернментального мислення, яке затребуване у дослідженнях ненавмисних наслідків сучасної ризикогенної діяльності. Це відношення між звичайними адміністративними формами управління та технологіями самодисципліни та самораціоналізації, що передбачають активну організацію людської суб'єктності. По суті, гавернментальність є етичним управлінням (Дж. Лун).

Таким чином, механізми формування соціальної відповідальності студентів являють собою взаємодіючі соціальні технології (навчальні, виховні, адміністративно-управлінські), щодо конфігурованості та синхронізованості. Раціональні та циклічно повторювані види діяльності мають більш високу невизначеність і нелінійність, ніж інструментальні технології. Вони структуровані у вигляді рольових ансамблів, що створює передумови для переінтерпретації цілей та засобів суб'єктами, які є носіями ролей. Університетські формальні та неформальні, зокрема професійно-моральні, орієнтири задають той реальний соціокультурний континуум, звідки майбутні спеціалісти черпають зразки соціальної відповідальності. Рефлексивне управління, здійснене педагогами освітньої установи, передбачає активну організацію суб'єктивності студентів і будучи, по суті, етичним управлінням, вимагає занурення в «світ життєвих смислів» та підведення їх носіїв до самостійного вибору зразка відповідальної поведінки, усвідомленою необхідністю самодисципліни.

Пропоновані механізми соціальної відповідальності регулюють соціальну діяльність людини через: обмеження та припинення негативних форм поведінки; стимулювання та мотивування соціально схвалюваних форм поведінки. А функціонування цієї системи забезпечується активною діяльністю суб'єктів (індивідів чи груп) у соціальному просторі. Оскільки соціально відповідальна поведінка поширюється як на особистості, так і на суспільство, то варто говорити про активізацію всіх систем та процесів, куди людина включена. Цим забезпечується самоактуалізація як людини, так й суспільства загалом. Такий підхід, на наш погляд, стимулює формування соціально відповідального індивідуального простору майбутнього фахівця в межах освітнього середовища.

Висновки. Таким чином, усе вищевикладене дає нам можливість зробити такі висновки: соціальна відповідальність особистості виявляється у здатності людини до оцінки своїх дій, починаючи від перспективи, теперішнього часу та ретроспективи, ґрунтуючись на загальноприйнятих нормах та цінностях, властивих даному суспільству та мікрогрупі.

У феномені соціальної відповідальності домінує моральний компонент, що має бути підкріплений відповідальністю як за себе так і за інших, оскільки соціальна відповідальність, як концепція, заохочує кожну людину враховувати інтереси суспільства, беручи на себе відповідальність за вплив своєї діяльності на інших людей, громади та навколишнє середовище в усіх аспектах.

Відповідальність є найважливішою якістю людини. В процесі самовизначення і самореалізації кожен відповідальний за те, ким він є і що робить, усвідомлює суть і значення своєї діяльності, її наслідки, які впливають на суспільство. Це усвідомлення демонструє ставлення людини до особистих та суспільних завдань, норм та цінностей. Соціальну відповідальність в людині формує не вигода, а прагнення бути визнаним у суспільстві, не зраджуючи при цьому власним переконанням. Тобто при розгляді соціальної відповідальності людини слід розглядати:

- 1) соціальну відповідальністю людини перед суспільством;
- 2) соціальну відповідальністю людини перед собою, що створює певний простір дозволених дій для людини

На сучасному етапі відповідальність виявляється як складне і багатомірне соціальне явище, у якому, на нашу думку, можна виділити чотири основних аспекти: соціальний (відповідно, соціальна і професійна відповідальність), юридичний (політична і правова відповідальність), економічний (екологічна і економічна відповідальність) та особистісний (етична і моральна відповідальність).

Список використаних джерел:

1. Бабіч І.І. Роль контролю у посиленні соціальної відповідальності бізнесу. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет*. 2013. Випуск 10(37). Ч.2. С.6-16.
2. Грішнова О., Бех С. Соціальна відповідальність університетів України: порівняльний аналіз та основні напрями розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. №5(158). С.11-18.
3. Пилипишин О.І., Гребенюк Л.Г. Соціальна відповідальність студентів медичного коледжу: феномен, зміст, структура: URL: <https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/nursing/article/view/11866/11218>.
4. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII / Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 37-38. ст. 2004.
5. Розвиток соціальної відповідальності студентів у просторі вищої технічної освіти : Міжн. науково-практ. конференція, 18–19 жовтня 2013 р. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка: зб. наук. праць*. Київ : ВПК «Політехніка», 2013. №2(38). Спец. вип. 80 с.
6. Що таке стандарт ISO?: URL: <https://onmedu.edu.ua/shho-take-standart-iso-9001/>
7. Beard C. A basis history of the United States/ Doubleday, Doran and Company, 1944. 467 p.
8. Heider F. The Psychology of Interpersonal Relations. New York: John Wiley & Sons. 1958. <http://dx.doi.org/10.1037/10628-000>.
9. Kvasničková Stanislavská L., Kvasnička R., Kuralová K., Margarisová K. Social responsibility of higher educational institutions – the comparison of the view of students and potential students. *Journal on Efficiency and Responsibility in Education and Science*. 2014. Vol.7, No.3-4. P.95-99. <https://doi.org/10.7160/eriesj.2014.070308>.
10. Selman R. The growth of interpersonal understanding: developmental and clinical analysis / R. Selman. N.Y.: Acad.Press, 1980. 343 p.
11. Social Studies : Content and Learning strategies. Teacher's Education. 1993. 115 p.
12. Stevenson D.K. American Life and Institutions. Stuttgart, 1998. 97 p.

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-300-2-27>

Юрій ПАВЕЛЬЧУК

кандидат технічних наук, доцент,
Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»
e-mail: yuriy3372@gmail.com

Наталія ЧУБАТЮК

спеціаліст вищої категорії, викладач-методист,
Відокремлений структурний підрозділ «Кам'янець-Подільський фаховий коледж
Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»
e-mail: Chubatyuknv@gmail.com

Вступ. Аналіз досліджень проблеми патріотизму виявляє різноманітність і неоднозначність у трактуванні терміну «патріотизм». Це пов'язано зі складним характером цього явища, його незвичною структурою, різноманітністю виразів тощо. Також проблема патріотизму розглядається дослідниками в різних історичних, соціально-політичних та економічних умовах, залежно від сформованих поглядів та думок, що розвиваються під впливом різних факторів особистого громадянства, а також стосовно своєї Батьківщини.

Слово «патріотизм» має грецьке походження, від «*patris*» – дім.

Вперше він був використаний під час Французької революції 1789-1793 років. Так називали себе прихильники республіканської системи, які боролися проти монархістів.

В одному визначенні трактується патріотизм як унітарна позиція, відданість та любов до Батьківщини, солідарність із власним народом та повага до інших народів, до їх суверенних прав. Протилежність патріотизму називається шовінізмом [9, с.11]. Елементи патріотизму вже були у